

مرکز تحقیقات اسلامی

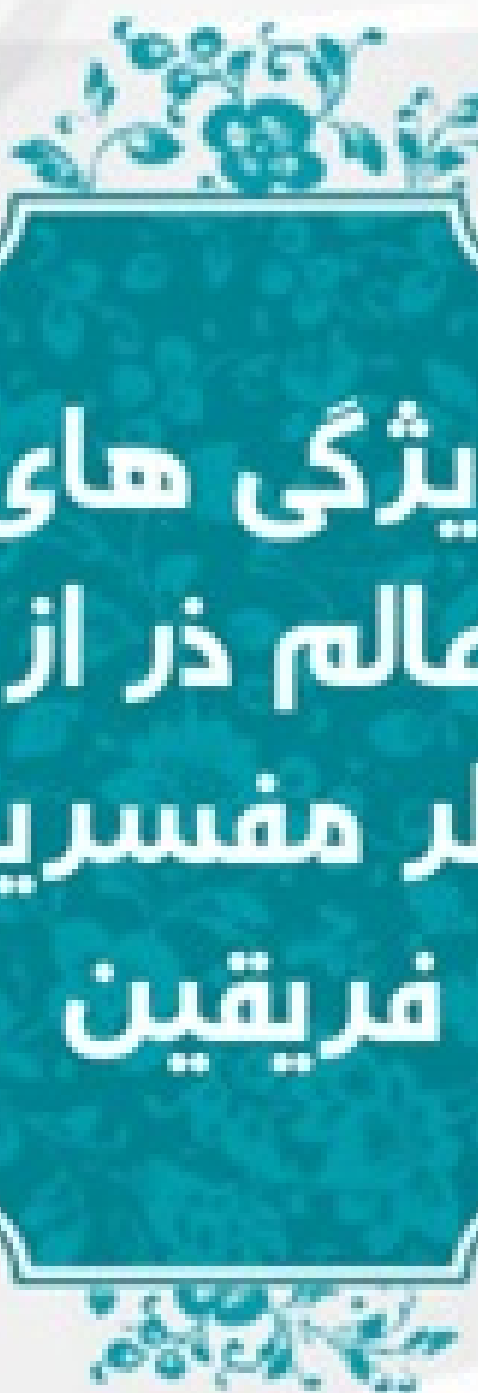
اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

ویژگی های
عالم ذر از
نظر مفسرین
فریقین

فاطمه باغبان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ویژگی عالم در از نظر مفسرین فریقین

نویسنده:

فاطمه باخدا

ناشر چاپی:

مؤلف

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	ویژگی عالم ذر از نظر مفسرین فریقین
۷	مشخصات کتاب
۷	اشاره
۹	تقدیم به:
۱۰	چکیده
۱۱	مقدمه
۱۲	۱. مفهوم ذر
۱۲	اشاره
۱۲	۱-۱. در لغت
۱۲	۱-۲. در اصطلاح
۱۳	۲. بررسی ماجرای عالم ذر و حقیقت آن
۱۳	اشاره
۱۳	۱-۲. بررسی ویژگی های عالم ذر
۱۳	اشاره
۱۳	۱-۲. ۱-۱. زمان عالم ذر
۱۴	۱-۲. ۲-۱. مکان عالم ذر
۱۵	۱-۲. ۳-۱. مدت عالم ذر
۱۵	۱-۲. ۴-۱. کیفیت حضور انسان در عالم ذر
۱۶	۳. عالم ذر از دیدگاه مفسران شیعه
۱۶	اشاره
۱۶	۱-۳. دیدگاه شیخ صدوق
۱۸	۲-۳. دیدگاه سید مرتضی (علم الهدی)
۱۹	۳-۳. نظریه علامه طباطبایی رحمه الله

۲۰	۴-۳. نظریه شهید مطهری
۲۱	۴. عالم ذر از دیدگاه مفسران اهل سنت
۲۱	اشاره
۲۱	۴-۱. نظر زمخشری
۲۲	۴-۲. محمد امین بن عبدالله ارمی علوی
۲۳	۴-۳. تفسیر کابلی
۲۴	نتیجه گیری
۲۵	فهرست منابع
۲۸	درباره مرکز

ویژگی عالم در از نظر مفسرین فریقین

مشخصات کتاب

فاطمه باخدا

رتبه دانشگاهی و علمی:

حوزه علمیة جامعه الزهرا سلام الله علیها، دانش پژوه سطح 2

پاییز 1399

ص: 1

اشاره

بسم الله الرحمن الرحيم

پژوهشگر:

فاطمه باخدا

رتبه دانشگاهی و علمی:

حوزه علمیة جامعه الزهرا سلام الله عليها، دانش پژوه سطح 2

پاییز 1399

ص: 2

تقدیم به:

تلاش و زحمت این کار ناچیز را ابتدا تقدیم میکنم به قطب عالم امکان حضرت بقیه الله الاعظم (عج) و سپس به پدر و مادر عزیزم و مخصوصا همسرم که برای پیشرفت و رسیدن من به هدفم هیچوقت از هیچ کمکی برایم دریغ نمی کند.

ص: 3

چکیده

بحث از عالم ذر یکی از مباحثی است که در اسلام مورد بررسی و فحص قرار گرفته و همچنین همیشه در مراودات علمی بزرگان فریقین اعم از شیعه و سنی بحث عالم ذر مورد مناقشه بوده است، برای نمونه به بحث مکان عالم ذر (در چه مکانی و در کدام منطقه اتفاق افتاده) می توان اشاره کرد که علمای فریقین در این مطلب به کنش افتاده اند و تحلیل های مختلفی را با استفاده از آیات و روایات مربوطه و آرا خود بیان کرده اند، حتی بعضی از علما اصل و هویت عالم ذر را زیر سوال برده و کاملاً منکر وجود عالم ذر می شوند و حتی بعضاً تمام مقدرات را حاصل عالم ذر می دانند، اما کماکان در مورد اصل چگونگی این عالم ابهام باقی ست. این مقاله در راستای تبیین این موضوع با روش توصیفی تحلیلی بوده و ابتدا درباره ویژگی عالم ذر و سپس توصیفات و نظریات مفسرین فریقین پرداخته و تلاش کرده تا بتواند اقوال مختلف از بزرگان متقدم و همچنین متاخر از بزرگان شیعه و اهل سنت را به صورت خلاصه مورد بررسی قرار دهد تا در نتیجه دید روشنی درباره مبحث عالم ذر برای مخاطبین مقاله فراهم آورد.

واژگان کلیدی: ذر، عالم ذر، الست، مفسرین فریقین

ص: 4

1- طلبه سطح دو جامعه الزهرا (سلام الله علیها) (قم) bakhodabakhoda17@gmail.com

2- کارشناس ارشد علوم قرآنی، مدرس و پژوهشگر جامعه الزهرا سلام الله علیها. . Nabozorgkhoo@gmail.com

عالم ذر یا الست مربوط به دوران قبل از خلقت انسان می باشد که آیات 174-172 سوره اعراف نیز از ان یاد می کند. عده ای می گویند که در آن روز همه انسان ها حضور داشته اند و عده ای این نظر را دارند که در آن روز هر آنچه قرار است برای ادمی اتفاق بیفتد نشان داده می شود و مصداق کامل نظر عده دوم برای همه ما انسان ها حداقل یک بار در زندگی اتفاق افتاده است که با خود گفته ایم: انگار من قبلا این صحنه برایم اتفاق افتاده است. از تعبیری دیگر در عالم ذر تمام انسان هایی که قرار بوده تا روز قیامت به دنیا بیایند به صورت «ذره» و به تعبیر بعضی از روایات به شکل مورچه در آنجا ظاهر شدند.

گفته شده که خداوند متعال در آن روز پیمانی محکم با بندگان خود مبنی بر توحید و ربوبیت خدا و نبوت پیامبران از جمله پیامبر اسلام (ص) و ولایت اوصیا از جمله ولایت امام علی (ع) بسته است.

در مورد عالم ذر روایات و تفاسیر متعددی در ادیان مختلف وجود دارد. در این مقاله می خواهیم به ویژگی عالم ذر بپردازیم و به این پرسش: عالم ذر از نظر مفسرین فریقین چگونه است؟ پاسخ دهیم

عالم ذر یک مسئله بحث بر انگیز است که گاهی بعضی از افراد چیزی از آن به یاد ندارند و یا بعضی از افراد اطلاعی ندارند. ضرورت تحقیق از این جهت است که بدانیم پیمانی که خداوند با انسان ها بسته چه پیمانی بوده و مفادش چیست؟ آیا به ان عمل می کنیم و چه ویژگی هایی دارد؟ و برای اینکه به یک حقیقت برسیم به بررسی و جمع آوری این مسئله از دید مفسران و صاحب نظران فریقین می پردازیم.

در مورد عالم ذر باید دانست که موضوع جدیدی نیست و حتی نمی توان گفت به قرن های اخیر بر میگردد بلکه مربوط به دوران آفرینش و پیش از خلقت انسان می باشد و تقریبا در تمام ادیان ها مطرح شده است. تا کنون در باره این موضوع به خاطر اهمیت و ضرورت عالم ذر مقالات و پایان نامه های زیادی در مورد عالم ذر به صورت علمی و دقیق نوشته شده است مانند بررسی آرای مفسرین معاصر فریقین در تفسیر آیه ذر اثر آقای مرتضی سجادی (از دانشگاه قم، دانشکده الهیات قم) که مورد مطالعه بنده نیز قرار گرفته است ولی وجه تمایز این مقاله با مقالات دیگر این است که در اینجا می خواهیم ویژگی عالم ذر را از نظر مفسرین فریقین بیان کنیم.

اشاره قرآن به عالم ذر و وجود بیش از دویست روایت در متون شیعه و علاوه بر آن در منابع اهل سنت موجب شده است که دین پژوهان با رهیافت های تفسیری، کلامی، فلسفی و عرفانی به این موضوع پردازند تاریخچه این بحث در ادیان به نزول قرآن و تفسیر آیات الهی از می گردد. شیخ صدوق (م 381ق) در الاعتقادات و شیخ مفید (م 413ق) در تصحیح الاعتقادات و المسائل السرویه و سید مرتضی در کتاب غررالفوائد در خصوص عالم ذر سخن گفته اند...

1. مفهوم ذر

اشاره

برای فهم بهتر و دقیقتر مطالب یک پژوهش، شناخت مفاهیم و واژگان کلیدی آن، بسیار مهم است. به همین جهت در ابتدا به بررسی معنای لغوی و اصطلاحی واژه کلیدی ذر پرداخته شده است.

1-1. در لغت

در باب ذریه لغت شاسان اصل ذر را به معنای انتشار و پراکندگی می دانند. در کتاب لسان العرب ذیل این ماده آمده است «ذَرَّ الشَّيْءُ يَذُرُّهُ» اخذه باطراف اصابعه ثم نثره على الشئ « و ذَرَّ الشَّيْءُ إِذَا بَدَّدَهُ» (متفرق کردن). (محمد ابن منظور، 1414ق، ص 306)

1-2. در اصطلاح

از این نظر معنای اصطلاحی خاص قرآنی برای این واژه غیر از همان معنای لغوی آن پیدا نمی کنیم. در اصطلاح نامه ی معارف قرآن کلمه ی ذر واحد وزن است و ذریه نسل است اما سخن از اصطلاحی به نام ذر به میان نیامده است. (اصطلاح نامه معارف قرآن، ص 216)

ص: 6

2. بررسی ماجرای عالم ذر و حقیقت آن

اشاره

یکی از مسائل مهم معارف دینی که ریشه در قرآن و روایات داشته و مباحث قابل توجهی را در مذاهب اسلامی به خود اختصاص داده است مسئله عالم ذر می باشد. بحث عالم ذر به خاطر ارتباط مهمی که با یکی از مقاطع خاص زندگی انسان داشته و نقش ویژه ای در سرنوشت او دارد و از طرفی عالمی اسرارآمیز، جذاب و سرشار از حقایق و معارف الهی و انسانی است، همواره یکی از موضوعاتی بوده که ذهن های جستجوگر را به خود مشغول داشته است. آن گاه که عالم، آماده پذیرش حضور انسان بر روی زمین می گشت خداوند دو آب گوارا و تلخ و شور را بر زمین فرو ریخت تا قدری از خاک آن گِل شد و زمانی از آن گذشت تا خداوند آن گل را به قدرت خود ورزید و به دو نیم تقسیم کرد، نیمی در سمت راست و نیمی در سمت چپ قرارگرفت. سپس همه انسان ها را با جسمی ریز از این گل ها آفرید و از روح و شعور و حواس بشری برخوردار گردانید. کسانی که از نیمه راست گل ها آفریده شدند به اصحاب یمین و کسانی که از نیمه چپ خلق شدند به اصحاب شمال نام گرفتند. همه انسان ها در آن اجتماع بزرگ حضور داشتند و مانند اجتماعات این عالم دارای جنب و جوش بودند. برخی از آنها نورانی و برخی تاریک و سیاه بودند و عده ای حالت میانه داشتند اما انبیا علیهم السلام از نورانیت خاصی برخوردار بودند و مانند چراغ می درخشیدند.

در این هنگام بود که خداوند با ندایی فراگیر همه آنها را مورد خطاب خود قرارداد و پرسید: «أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ؟» (آیا من پروردگار شما نیستم؟) و آنها پاسخ دادند: آری. (آیه 172 سوره اعراف)

با شنیدن این کلمات الهی که بدون هر حجابی به گوش آنها رسید، به اطاعت از او و ربوبیتش اقرار کردند و پس از آن پیامبران از دیگران متمایز شدند و خداوند همه را به اطاعت از آنها فراخواند و آنان نیز بر چنین اطاعتی اقرار کردند.

2-1. بررسی ویژگی های عالم ذر

اشاره

عالم ذر مثل عوالم دیگر دارای ویژگی هایی است که آنها را مورد بحث قرار می دهیم:

2-1-1. زمان عالم ذر

بدون شک زمان تحقق ماجرای بزرگ عالم میثاق، قرین خلقت آدم علیه السلام بوده است زیرا از روایات استفاده می شود که خداوند همه انسان ها را از خاک آفرید و از آنها پیمان گرفت. طبعاً آدم علیه السلام هم یکی از آنان بود که پیمان سپرد و آن گاه پا به عرصه آفرینش خود در نشأت فعلی گذارد. از دسته دیگری از روایات استفاده می شود که این پیمان پس از خلقت آدم علیه السلام در آفرینش فعلی بوده است و پس از اتمام آن، همه به صلب او بازگشتند که در این صورت، عالم میثاق همزمان با اوایل خلقت آدم علیه السلام بوده است. از آنچه بیان گردید معلوم می شود که زمان گرفتن پیمان با آفرینش آدم علیه السلام قرین بوده

و فاصله ای هم که می تواند به خاطر اختلاف روایات در میان اول خلقت او و قبل از آن باشد طولانی نبوده است. همچنین معلوم گردید این واقعه در روزهای معمول دنیا یعنی روزهایی که از حرکت زمین به دور خورشید پدید می آیند اتفاق افتاده است. اما این روز چه روزی از ایام سال و یا هفته بوده است چندین روایت وارد شده است که آن را روز اول فروردین که مصادف با روز جمعه بوده است معرفی کرده اند.

برای نمونه روایت امام کاظم (ع) که فرموده اند:

خداوند پیامبران و جانشینان آنها را روز جمعه آفرید و جمعه همان روزی است که خداوند از آنها پیمان گرفت». (محمد بن الحسن الطوسی. 1411، ه.ش)

2-1-2. مکان عالم ذر

اختلاف نظرهایی درباره مکان پیمان بستن انسان وجود دارد، دست یابی به شناخت این مکان چندان کار دشواری نیست.

ابن عباس گوید:

«وقتی آدم از اعمال حج خود فارغ شد و در وادی نعمان که پشت کوه عرفات است خوابید، خدای تعالی همه ذریه او را تا روز قیامت از پشت او بیرون آورد و آدم آنها را مشاهده کرد». (الاربلی. 1405، ه.ش. مجلدات 3)

خواجه عبدالله انصاری می نویسد:

پن عهده گرفتن و پیمان بستن پیش از آن بود که آدم در بهشت شد؛ یعنی میان مکه و طائف به قول کعبی، و ابن عباس گفت: به بطن نعمان بود وادی جنب عرفه، قومی گفتند در بهشت (آدم علیه السلام) بود. سدی گفت: در آسمان بود از بهشت به در آمده و به زمین نرسیده بود. قومی گفتند: به دهن بود زمینی است در هند، آنجا که آدم از آسمان فرود آمد و آن فرزندان که از پشت های ایشان بیرون آمدند و بر مثال ذر بودند، روی زمین از ایشان پر، بر هیأت مردان و زنان و بر صورت ایشان، عقل و فهم و نطق در ایشان آفریده. (صدرالدین محمد بن ابراهیم الشیرازی. ترجمه حسینی اردکانی، 1362)

مکانی را که روایات به آن اشاره دارند، مکه و در کنار حجرالاسود است. این نقطه از زمین از اهمیت بالایی برخوردار است، همه انبیاء در آنجا حضور یافته اند و آخرین ذخیره الهی نیز قیام جهانی خود را از آن آغاز خواهد کرد و یاران او در همان جا، با مولای خود حضرت مهدی علیه السلام پیمان می بندند و میثاق مردم بر ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام هم فاصله چندان با آن وادی نداشت.

از روایات مربوط به عالم ذر استفاده می شود که مدت زمان این عالم کوتاه بوده اما اینکه کوتاه بودن آن را هم انسان ها احساس کرده باشند معلوم نیست؛ زیرا ممکن است کوتاهی زمان آن نسبت به دنیا نظیر، کوتاهی عمر آنها نسبت به عمر برزخی آنان باشد که پس از زمان قابل توجهی که در دنیا زندگی می کنند پس از مرگ آن را یک یا نصف روز بیشتر ندانند. مدت زمان عالم ذر اگر چه کوتاه به نظر می رسد اما برای ما روشن نیست که یک روز، یک هفته، یک ماه، یک سال و بلکه بیشتر یا کمتر بوده باشد اما هر مقدار که بوده ممکن است به حساب شرایط آن عالم یک عمر کامل به شمار آمده باشد چنان که عمر کامل برخی از موجودات زنده در این دنیا به چند روز بیشتر نمی انجامد.

برخی محققان فراموشی ماجرای عالم ذر را دلیل کوتاه بودن آن دانسته اند اما صرف فراموشی دلیل کوتاه بودن زمان آن عالم نخواهد بود. و عده ای دیگر برآنند که خدای تعالی انسان ها را آفرید و پس از آفرینش به سرعت از آنها پیمان گرفت و به آن عالم و عمر انسان ها پایان داد اما آنچه در آیات و روایات آمده است خلاصه کوتاهی از عالم ذر است و اگر وضع دنیا هم برای کسانی که از آن اطلاعی ندارند در چند سطر خلاصه شود، ممکن است همین گونه برداشت کنند که ما از عالم ذر برداشت می کنیم.

2-1-4. کیفیت حضور انسان در عالم ذر

ملاصدرا در مورد کیفیت حضور انسان در عالم ذر معتقد است که افراد بشر پیش از ورودشان به دنیا، هویات عقلیه ای دارند که

از پشت پدر روحانی عقلی شان بیرون آمده است و او پدر حقیقی آنهاست نه پدران جسمانی آنها تنها مبادی ابدان آنها هستند نه

ارواحشان. بنابراین مراد از «آدم» در آیه ذر « پدر عقلی همه افراد انسان است». (ملاصدرا، 1369، ج 1، ص 605)

این مقام، مقام عقلی تفصیلی برای افراد مردم بعد از وجود اعیان ثابته آنان در علم الهی، به صورت بسیط عقلی می باشد. (همان، 1360، ص 186) به اعتقاد ملاصدرا مخاطب "ألسنت بر بکم" در آیه 172 سوره اعراف، حقیقت انسان موجود در عالم الهی و صقع

ربوبی است، زیرا هر نوع طبیعی موجود در عالم طبیعت، واجد صورت مفارق عقلی و مثال نوری در عالم حقایق عقلی و مثل الهی است که همان مثال افلاطونی می باشد و بنابر نظر حکمای ربانی و عرفانی پیشین همان صور موجود در عالم "علم الهی" است

همان که رب النوع نامیده می شود و در واقع هر رب النوعی ملك موکلی است که به اذن خداوند متعال حافظ افراد آن نوع است

و همان صورت موجود نزد خداوند سبحان در عالم صور مفارقه و مثل نوریه عقلیه است که نسبتش با او نسبت اصل به فرع و نور به سایه است.

به عقیده صدرایه شریفه: «فكشفتنا عنك غطاءك فبصرک اليوم حدید» (ق / 22) نفس، آن جمال مطلق را در عالمی مشاهده نموده که وطن پدر اصلی و زادگاه روح قدسی او بوده است. (ملاصدرا، 1363، ص 241). و خداوند پیش از وجود فردی و شخصی شان بر آنها تجلی نموده است و انسان در آن موطن ربوبیت حق تعالی و عبودیت خود را مشاهده کرده و خطابش را شنید است. خدا در آن موطن شهودی با انسانها میثاق بست. در نظام معرفتی صدرایه اگر انسان با علم حضوری، حقیقت مرتبط و وابسته خود به خدا را درک کرده باشد، حتماً با چشم دل خدا را دیده است، فلذا در آن موطن شهودی به ربوبیت خدا و عبودیت خود اقرار کرده و بر ربوبیت او میثاق سپرده و شاهد آن میثاق نیز خودش بوده است.

3. عالم ذر از دیدگاه مفسران شیعه

اشاره

تاکنون روایات و احادیث صحیح‌السند و معتبری از ائمه معصومین علیه السلام و بیانات علما و بزرگان شیعه وارد شده است که بحث عالم ذر را برای ما روشن می‌کند و اطلاعاتی در اختیار ما برای آشنایی با این عالم قرار داده اند که به بررسی چند نمونه از این احادیث و روایات می‌پردازیم.

3-1. دیدگاه شیخ صدوق

مرحوم شیخ صدوق معتقدند که آن مرحله ای را که خداوند از انسان‌ها بر خویشتن گواه گرفت مرحله خلقت ارواح قبل از اجساد است. و دلیلشان اخباری است که در خلقت ارواح قبل از اجساد وارد شده است.

در حدیثی آمده است:

«إِنَّ الْأَرْوَاحَ خُلِقَتْ قَبْلَ الْأَبْدَانِ بِاللَّيْلِ عَامٍ»

ترجمه: (ارواح دو هزار سال پیش از اجسام آفریده شده است).

(سعد بن عبد الله ابن ابي خلف الأشعري؛ ص 88)

در حدیثی دیگر عیاشی از زراره و حمران از قول امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام) روایت کرده است که:

«ان لله خلق الخلق و هي أظلة، فارسل رسوله محمد (صلى لله عليه واله) فمنهم من آمن به) و منهم من كذبه ثم بعثه في الخلق الآخر فأمن به من كان آمن به في الاظلة، و جحده من كان جحد به يومئذ فقال: «فما كانوا ليؤمنوا بما كذبوا من قبل» فما

ترجمه: خدا خلق را به صورت سایه آفرید، آنگاه رسول خود محمد (صلی لله علیه واله) را فرستاد. بعضی ایمان آوردند و بعضی تکذیب کردند، آن گاه پیغمبر را در آفرینش دیگر مبعوث کرد، آن‌هایی که در آنجا به او ایمان آورده بودند و آنهایی که در آن روز انکارش کردند در اینجا نیز انکارش کردند و خدا فرمود «فما كانوا ليؤمنوا بما كذبوا

به من قبل»

پس ظاهر روایات این است که عهد و پیمان و ایمان و کفر در روز اول همان وقتی که ارواح در ازل خلق شده اند گرفته شده است. (شیخ صدوق اعتقادات، ص 47)

مرحوم شیخ صدوق بر اساس رویکردی که نسبت به نص و روایات اهل بیت علیهم السلام داشته اند نظرشان اثبات عالم ذر به معنای وجود عالم ارواح قبل از اجسام و ابدان آنها می باشد.

3-2. دیدگاه سید مرتضی (علم الهدی)

دیدگاه مرحوم سید مرتضی در ارتباط با عالم ذر به گونه ای بیان شده است که در نگاه اول باید ایشان را جزء منکران عالم ذر به حساب آورد و لذا ذهبی در (التفسیر و المفسرون) از عبارت ایشان استفاده کرده که مرحوم علم الهدی جزء معتزله اند و لذا می گوید: سید مرتضی در تأویل آیات قرانی متأثر از عقیده اعتزالیون است و با تمام توان خودش از این مذهب دفاع می کند و شبهات وارد شده بر آن ها را با اطلاعات وسیع و ذهن قوی خود پاسخ می دهد و شبهات وارد شده بر قران را بررسی و رد می کند. لذا سید مرتضی مثل دیگر معتزله برداشت هایی از قران دارد که در ابتدای امر غریب و بعید به نظر می رسند. یعنی آنچه را که اهل سنت در رابطه با تأویل آیه شریفه (172 اعراف) انجام می دهند و ظواهر قران گواه بر خلاف چنین تأویلی است. (التفسیر و المفسرون) اما این بیان صاحب التفسیر و المفسرون را نمی توان پذیرفت چرا که سید مرتضی بر آن دسته از مفسرانی که با اتکاء به احادیث ذری به تفسیر ظواهر الفاظ آیه پرداخته اند اشکالاتی را وارد نموده است. و این ناسازگاری ها را بیان می کند. لذا ایشان در کتاب امالی ضمن طرح نظریه های مختلف در مسأله عالم ذر نتیجه می گیرد که:

«وقد ظنّ بعض من لا بصيرة له ، و لا فطنة عنده أن تأویل هذه الآية أنّ لله تعالى استخرج من ظهر آدم عليه السلام جميع ذريته، و هم في خلق الذرّ، فقرّهم بمعرفة، و أشهدهم على أنفسهم»

و هذا التأویل - مع أنّ العقل يبطله و يحيله- مما يشهد ظاهر القرآن بخلافه؛ لأن لله تعالى قال: وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ، و لم يقل: من آدم، و قال: مِنْ ظُهُورِهِمْ، و لم يقل: من ظهره، و قال: ذُرِّيَّتَهُمْ، و لم يقل: ذريته؛ ثم أخبر تعالى بأنه فعل ذلك لئلا يقولوا يوم القيامة: إنهم كانوا عن ذلك غافلين، أو يعتذروا بشرك آبائهم، و أنهم نشئوا على دينهم و سنتهم؛ و هذا يقتضي أنّ الآية لم تتناول ولد آدم عليه السلام لصلبه». (بحار الانوار ج 5. ص 269)

ترجمه: «عده ای که فطانت و زیرکی ندارند گمان کرده اند که تأویل آیه شریفه (و اذ اخذ ربك) آن است که خداوند از

پشت آدم علیه سلام تمام ذریه اش را بیرون کشید و اینها خلقت ذری داشتند و اقرار به ربوبیت و معرفت الهی نموده و

خداوند آن ها را گواه بر نفسشان قرار داد و حال آن که این تأویل بر خلاف عقل و ظاهر آیه شریفه است ظاهر آیه شریفه است.»

همانطور که از عبارت ایشان پیداست مرحوم سید مرتضی دیدگاه کسانی را که آیه را طبق روایات معنا کرده اند نمی پذیرد و آن را مخالف نص قران و عقل و منطق می داند.

3-3. نظریه علامه طباطبایی رحمه الله

از دیدگاه علامه (ره) جایگاه نفوس قبل از عالم ماده عالم ملکوت است که به آن "عالم ذر" نیز گفته می شود. سیمای عالم ذر در قرآن به اتفاق همه مفسران در آیه "میثاق"، "ذر" یا "ألست" متجلی شده است.

علامه (ره) وجه تسمیه عالم ذر را کثرت ذریه و جمع بودن همه اولاد آدمی می داند و می گوید تشبیه ذریه به "ذر" که در بعضی

از روایات آمده به منظور فهماندن کثرت ذریه است، نه خردی آنها، و اینکه از کوچکی حجم به اندازه ذره بودند، و از آنجا که این

تعبیر در روایات بسیار مکرر وارد شده از این رو این نشئه را "عالم ذر" نامیده اند. (طباطبایی، 1364، ج 8، ص 422).

می توان بیانات علامه (ره) در مورد عالم ذر را چنین خلاصه نمود:

از آیه 172 سوره اعراف استفاده می شود که انسان در یک نشأتی بود و پیمان سپرد و با توجه به ذکر برخی آیات، آن نشأت را نشأت ملکوت می داند و توضیح می دهد که انسان دارای دو وجهه ملک و ملکوت است و وجهه ملکوتی او مقدم بر وجهه دنیایی اش می باشد و تفاوت ملکوت و ملک همان تفاوت «کن» (باش) و «یکون» (می باشد) خواهد بود. (انما امره اذا اراد شیئاً ان یقول له کن فیکون) انسان ها در ملکوت خود غافل از ربوبیت خدا نیستند و وحدانیت او را مشاهده می کنند و این مشاهده از طریق استدلال نیست بلکه از طریق مشاهده نفس خودشان می باشد که از او منقطع نیستند و حتی یک لحظه هم او را غایب نمی بینند و از همین رو به وجود او و هر حقی که دارد اعتراف دارند و از هر گونه شرک و معصیت که از احکام دنیاست بدورند چرا که آن نشأت، قائم به فعل خداست و جز فعل خداوند کسی فعلی ندارد. پس آیه اشاره به نشأتی دارد که سابق بر نشأت دنیایی اوست و خداوند انسان ها را از یکدیگر متمایز کرد و شاهد بر نفس خود قرارداد که «الست بریکم» (آیا من پروردگار شما نیستم) و آنها هم «آری» گفتند. با این نظریه ظاهر آیه که مربوط به گذشته است حفظ شده است. البته تقدم زمانی نیست زیرا جدایی بین دو نشأت ملکی و ملکوتی انسان نمی باشد و تقدم ملکوت بر ملک همان تقدم «کن» بر «یکون» می باشد. همچنین اشکال هایی که بر منکرین و مثبتین عالم میثاق وارد بود بر این نظر وارد نخواهد بود. کسانی که عالم میثاق را انکار کرده اند ظاهر آیه را در نظر نگرفته اند که به گذشته بر می گردد و آنان که آن عالم را پذیرفته اند، تقدم را، زمانی فرض کرده اند که در این صورت باید عالمی را در گذشته در نظر گیرند که اثبات آن دشوار است اما نظر ما که آن عالم، عالم ملکوت باشد همه این اشکال ها را برطرف می سازد. (محمد باقر المجلسی، 1364، ه.ش)

استاد اگر چه کتاب تفسیری مستقلی ندارد؛ لکن در آثاری که از خود به جای نهاده است؛ به مقتضای کلام نظریه‌های قرآنی و تفسیری خود را بیان نموده است به عبارت دیگر تفسیر قرآن شهید مطهری را باید در آثار ایشان یافت و در واقع سرتاسر آثار ایشان بر گرفته از آیات و روایات می‌باشد. در بحث جبر و اختیار می‌فرماید: خداوند در آیه ذر که مربوط به فطرت انسانی می باشد بعد از ما این کار را انجام دادیم برای اینکه بعدها نگوئید: «همانا پدران ما مشرک بوده‌اند و ما چاره‌های نداشتیم و مجبور بودیم که بر سنت پدران خود باقی باشیم.» (173/اعراف)

استاد در جایی دیگر در رد عالم ذر می‌فرماید: آیه ذر نمی‌خواهد بگوید که همه مردم از پشت آدم گرفته شده اند؛ بلکه آیه می‌فرماید:

ذُرِّيَّتَهُمْ» وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ»

همه مردم از پشت همه مردم خارج شدند و انسانها در پشت پدران، قبل از ورود به دنیا این اقرار را نموده اند.

مرتضی، مطهری، ج 4، ص 41))

توضیح جالب شهید مطهری را باید در ذیل بحث شناخت جستجو نمود، ایشان در این مجال در بیان (أَشْهَدُهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ). (اعراف 172) بعد از بیان مطالبی در باب شهادت و شهادت دادن می‌فرماید در اینجا نوع شهادت فرق میکند، تا انسان خود را شناخت، خداوند به او گفت آیا من پروردگار تو نیستم؟! ایشان می‌فرماید مثل آیه این نیست که آقای زید را به آقای محمد نشان بدهند و بگویند: آیا آقای مجید را نمی‌بینی؟ بلکه مثل این است که کسی به دوستش می‌گوید آن آینه را نگاه کن، او در آینه نگاه میکند، صورت رفیقش را می‌بیند؛ تا به آینه نگاه کرد می‌گوید من زیبا هستم یا نه؟ چرا؟ چون به آینه نگاه کرده است. اگر به دیوار نگاه بود اینطور نبود.

اینقدر خدا با بشر نزدیک است! اینقدر خودشناسی و خداشناسی با یکدیگر آمیخته است می‌گوید بشر! خودت را ببین، تا خودش

را ببیند می‌گوید آیا من پروردگار تو نیستم؟ تو خودت را ببینی مرا دیده‌ای، خودت را بشناسی مرا شناخته‌ای. جمله «من عرف نفسه فقد عرف ربه». (غرر الحکم و دررالکلم، فصل 77، حدیث 312)

پس از بررسی چند نظریه از علمای شیعه درباره عالم ذر اکنون میخواهیم به بررسی عالم ذر از دیدگاه مفسرین اهل سنت پردازیم:

4-1. نظر زمخشری

زمخشری، از مفسرین معتزلی، در تفسیر آیه می گوید:

قول خداوند متعال: «آیا من خداوندتان نیستم؟ آن ها گفتند: چرا، شهادت می دهیم.» از باب تمثیل و تخیل است و به این معناست که خداوند دلیل های ربوبیت و وحدانیت خویش را برای آن ها اقامه کرد و عقول آن ها بر آن شهادت داد و نیز شهادت داد بصائرشان که در وجود آن ها نهاده و آن را جدا کننده میان گمراهی و هدایت قرار داده است. پس گویا آنان را بر نفس خودشان شاهد گرفته و بر آن ها تقریر نموده و فرموده است: آیا من خداوندتان نیستم؟ و آنان گویا گفته اند: آری تو خداوند ما هستی و ما بر خود گواهی می دهیم و به وحدانیت تو اقرار می کنیم. و باب تمثیل در کلام الهی و رسول خدا: زیاد است. (زمخشری، 176/2)

زمخشری عالمی معتزلی است و چون از درک وجود انسان در عالم ذر ناتوان بوده، به طور کلی، عالم ذر و وجود انسان را در آن، قبول نکرده؛ از این رو، آیه میثاق را تأویل کرده و مفهوم آن را از مسیر حقیقی اش خارج کرده است.

نظیر این تأویل و توجیه، درباره آیه شریفه، در سخن شیخ مفید نیز دیده می شود. ایشان می نویسند:

همانا آیه ذر از جمله مجازها در زبان است و معنای آن این است که خداوند متعال از هر مکلفی که از پشت آدم و پشت های فرزندانش بیرون می آورد، بر ربوبیت خویش پیمان می گیرد. به این ترتیب که عقل او را کامل می کند و آثار صنع بر حدویش را به او می نمایاند ... پس مقصود از اخذ عهد از ذرّیه همین است. و آثار صنع در خودشان، شاهد گرفتن آن ها بر خودشان است که خدا خداوندگارشان است

و این سخن خدا که می فرماید: «گفتند: بلی»، مقصود از آن این است که آن ها از لزوم آثار صنع در خودشان امتناع نکردند..

پس گویا این که خداوند متعال وقتی حجّت را به عقولشان بر حدویش خودشان و وجود محدث، کامل کرد به آن ها گفت: «آیا من خداوندگارتان نیستم». (المسائل السّرّویّه، سلسله مصنفات شیخ مفید، شماره 7/48)

بنابراین نظریه، نه انسان وجود سابقی بر این دنیا داشته و نه عالمی به عنوان عالم ذر در دار وجود بوده است و نه انسان ها مورد خطاب خداوند قرار گرفته اند و نه هیچ چیز دیگری؛ بلکه هر چه هست همین دنیاست و بعد آخرت و همه این امور در همین دنیا واقع می شوند و هیچ یک از آن چه در آیه شریفه بیان شده است، حقیقتی نداشته است و جز مجاز، تمثیل و تخیل امر دیگری در کار نبوده است.

4-2. محمد امین بن عبدالله ارمی علوی

محمد امین بن عبدالله ارمی علوی، مفسر معاصر اهل سنت از مفسرانی است که وجود عالم ذر را قبول دارد و اینکه تمام مصائب و آرزاق و ... در آنجا مقدر شده است. ایشان در تفسیر خود در ذیل آیه مینویسد (وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ) عطف به آیه قبل و (إِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ) است و عطف قصه عهد بنی آدم به قصه عهد بنی اسرائیل میباشد و این عهد خصوصی بنی اسرائیل به خاطر اقامه حجت بیشتر برای این قوم است. در ادامه مفسر به بیان آیه ذر میپردازد اینکه خداوند به تمامه، نسل آدم را از ظهر وی خارج نموده و از تمامی آنان عهد بر توحید و عدم شرک میگیرد. و در وجود ذریه آدم عقل، فهم و سخن گفتن قرار داد تا که پاسخ گویند و در آن عالم کافر به رنگ سیاه و مسلمان سفید رنگ بود. ذرها بر وجود خدا اقرار نمودند. ملائک نیز از جانب خدا شاهد بر این میثاق بودند. آنگاه ذریه آدم به جایگاه خود یعنی صلب آدم برگشتند تا یکی یکی به این دنیا بیایند.

علوی در باره واژه بنی آدم در آیه مینویسد که به نقل از شوکانی گفتهاند منظور از بنی آدم در اینجا خود آدم میباشد که خداوند

بعد از آفرینش آدم، پشت او را مسح کرد و الی آخر (ارمی علوی ج. 10. ص 207)، صاحب تفسیر حدائق الروح و الریحان فی روای علوم القرآن در پایان یک روایت در این باب به نقل از خلیفه دوم از قول پیامبر ذکر میکند و دیگر احادیث با همین مضمون را فقط اسنادش بیان نموده است.

ترجمه و تفسیر مختصری از آیات قرآن کریم به قلم محمود حسن دیوبندی تفسیر کابلی (از دیدگاه اهل سنت) می باشد. این ترجمه، از زبان اردو به زبان فارسی در صورت گرفته است. ایشان در بیان آیه ذر میفرماید همان طوری که یک خطیب توانا به طور یقین در ابتدا سخن گفتن نمیدانست و این را هم میدانند که معلمی بوده و به او سخن گفتن و آواها و کلمات و الفاظ را در زمان تولد و کودکی به وی آموخته است لکن خود خطیب از آن دوران هیچ چیزی جز همین سخن گفتن به یاد ندارد. به یاد ندارد که معلمش که بوده و چه گفته و در چه مکانی آموخته است. عهد ذر نیز مشابه همین امر است گر چه کسی آن را به یاد ندارد ولی با این وجود نمیتوان منکر آن بود چرا که الان آثار آن معهود را با عقل و بینش خویش درک و حس میکنند. در واقع ایشان با این سخن خویش فراموشی عهد ذر را به نوعی پاسخ داده است و وجود چنین عهد و پیمانی مانند وجود دوران کودکی هر انسان، که آن دوران را در بزرگ سالی هیچ خاطری ندارد مشابه میدانند.

(دیوبندی، ج.2. ص.443)

همچنین در تفاسیر اهل سنت به نقل از کتاب الروح ابن قیم نقل نموده اند قرطبی در جامع الاحکام، سیوطی در تفسیر روایی (دُرّ المنثور) به نقل از محمد بن کعب بیان میکند که « ارواح را قبل از آن که جسمشان خلق شود به ایمان و معرفت الهی خوانده شدند» یا در روایتی از ابن کعب است که خدا ارواح را قبل جسمشان خلق نمود و از آنان میثاق گرفته است. (قرطبی، ج.7. ص.314)

- عالم ذریکی از مقاطع خاص زندگی انسان است و در زندگی انسان تاثیر به سزایی داشته است.
- زمان عالم ذر تحققاً مربوط به میثاق خدای متعال با بندگانش می باشد.
- مکان عالم ذر مورد بحث و مناقشه است، عده ای میان مکه و طائف و گروهی در کعبه کنار حجرالاسود می دانند.
- مدت زمان عالم ذر آنچه بدست آمده کوتاه بوده اما نسبت به عمر برزخی و دنیایی مورد مناقشه است.
- درباره کیفیت عالم ذر تعدد اقوال می باشد؛ ملاصدرا قائل به هویت عقلیه است.
- دیدگاه تشیع درباره عالم ذر اختلافیست؛ علامه جایگاه نفوس قبل از عالم ماده را تعبیر می کند و شیخ صدوق مرحله گواهی گرفتن خداوند از انسان ها را در تعریف خود جای داده است.
- دیدگاه اهل سنت درباره عالم ذر دارای اختلاف بیشتری می باشد؛ امثال زمخشری کاملاً منکر و شخصی مثل عبدالله ارمی تمام مقدرات را از جمله مصائب و روزی را از عالم ذر می داند.

1. ابن ابی حاتم، تفسیر قرآن العظیم، 1419، ریاض عربستان، مکتب نزار الباز
2. اسکویی بیابانی، محمد، جایگاه عالم ذر و ارواح در فطرت توحیدی انسان، 1394، تهران، انتشارات نبا
3. اسکویی بیابانی، محمد، توحید و اسماء و صفات، 1390، تهران، موسسه فرهنگی نبا
4. اداره پاسخ گوئی به سوالات دینی، سرآغاز خلقت، 1392، مشهد، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی
5. اکبری، محمد رضا، عالم ذر (و پاسخ به شبهات پیرامون آن)، 1378، قم، مسجد مقدس جمکران
6. المجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، 1364 ه. ش.
7. زمشخری، جار الله، کشف، 467، زمخشر، انتشارات دار إحیا التراث العربی، مترجم: مسعود انصاری
8. سیفی، محمد حسین، بررسی و نقد عالم ذر از دیدگاه متکلمین اولیه شیعه، 1392، قم، دانشکده الهیات قم، شماره 1
9. سجادی، سید مرتضی، بررسی آرای مفسرین معاصر فریقین در تفسیر آیه ذر، 1394، قم، دانشکده الهیات قم، شماره 1
10. سعد بن عبد لله ابن ابی خلف الأشعری؛ بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد صلی لله علیهم مقدمه ج 1
11. سلیمانی، محمد علی، عالم ذر، 1384، قم، موسسه اندیشه و فرهنگ اسلامی
12. شمسی آشتیانی، سیده صالحه، عالم ذر در حکمت متعالیه آیات و روایات، 1390، قم، دانشگاه باقر العلوم دانشکده الهیات و معارف اسلامی، شماره 1
13. صدوق زاده، محمد مهدی، عالم ذر در میان مفسران و مطابقت آن با عوامل فیلسوفان، 1391، مشهد، دانشگاه فردوسی، دانشکده الهیات معارف شهید مطهری، شماره 1
14. کشف الغمّه فی معرفه الائمه، علی بن عیسی بن ابی الفتح الاربلی، دارالاضواء، بیروت، 1405 ه. ق، الطبعة الثانية، 3 مجلدات.
15. کتاب الغیبه، محمد بن الحسن الطوسی، مؤسسه المعارف الاسلامیه، قم، 1411 ه. ش، الطبعة الاولى
16. مبدأ و معاد، صدرالدین محمد بن ابراهیم الشیرازی، ترجمه احمد حسینی اردکانی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، 1362 ه. ش
17. مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، المولی محمد باقر المجلسی، دارالکتب الاسلامیه، طهران، 1364 ه. ش، الطبعة الاولى.

18. مصطفوی، محمد صادق، از ازل تا قیامت (عوامل ششگانه خلقت ادمی)، 1388، قم، انتشارات نبوغ، چاپ دوم .

19. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، 1353، طهران، دارالکتب اسلامی، چاپ 3.

20. هروی، ام البنین، عالم ذر در آیات و روایات، 1388، دانشکده اصول دین، بی نا، شماره 1..

ص: 19

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتاب خانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

